

УДК 343.98.06

О. Л. Мусієнко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. О. Григоренко
студент магістратури факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ

2018 р. загальний рівень злочинності в Україні знизився на 8%. Саме на стільки менше злочинів зареєстровано упродовж 9 місяців цього року порівняно з таким же періодом 2017 р. Кількість тяжких і особливо тяжких злочинів із загального числа кримінальних правопорушень зменшилася на 11%. Загалом правоохоронці розкрили понад 148 тисяч злочинів. Проте, незважаючи на позитивну тенденцію щодо загальної злочинності, показники злочинів, скоєних службовими особами, погіршилися, а точніше, спостерігається їх збільшення на 16,4% [1].

Варто зазначити, що вчинення службовими особами кримінальних правопорушень під час здійснення своїх обов'язків і реалізації повноважень є нагальною проблемою для України. Оскільки злочини, скоєні службовими особами, зазвичай є більш суспільно небезпечними, ніж інші види порушень. Даний вид злочинів характеризується великим рівнем латентності, саме це надає підставу вважати, що більшість їх залишається поза увагою правоохоронних органів.

Саме тому для попередження таких злочинів та ефективної боротьби з ними необхідно визначити особливості криміналістичної характеристики злочинів, скоєних службовими особами, яка, у свою чергу, є складником криміналістичної методики розслідування даного виду злочинів. Сьогодні є багато наукових праць, в яких висвітлюються особливості криміналістичної характеристики окремих видів злочинів. Неодноразово ця характеристика була предметом дослідження таких учених, як: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, А. Ф. Облаков, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, О. О. Хмиров, С. Н. Чурилов, М. П. Яблоков та інші. Криміналістична характеристика окремих видів службових злочинів досліджувалася В. Ю. Шепітько, О. В. Пчеліной, Я. Є. Мишковым, В. О. Овечкіним, Н. В. Кручиніною, В. І. Шикановим та іншими.

Проте чимало питань залишилися невирішеними. Зокрема, по сьогодні відсутнє комплексне

дослідження криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються службовими особами.

Тому метою статті є висвітлення криміналістичної характеристики саме цих злочинів з урахуванням їхнього комплексного характеру.

Варто зазначити, що увага науковців і практиків зосереджена не лише на протидії злочинам цього виду, а також на запобіганні їм. Також зауважимо систематичну характеристику даного виду злочинів як одного з найбільш латентних, що, у свою чергу, свідчить про складність виявлення, розслідування і, як наслідок, збільшення суспільної небезпечності протиправних діянь службових осіб.

Злочини, скоєні службовими особами, – це не чітко визначене поняття. Оскільки під час вживання цього терміна відбувається відмежування певного різновиду злочинів. Критерієм цього відмежування є суб'єкт, а саме службова особа.

Злочини, що вчиняються службовими особами, можна визначити як суспільно небезпечні та протиправні діяння, які посягають на встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) у межах наданих їм прав та покладених на них обов'язків, якими завдається шкода правам, свободам чи правоохоронюваним (законним) інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також авторитету органів влади, об'єднань громадян, суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, від імені та (або) в інтересах яких діють службові особи [2].

Проте для надання криміналістичної характеристики даного виду злочинів необхідно чітко визначити, які конкретно суспільно небезпечні діяння варто розглядати в криміналістичному аспекті. До злочинів, вчинених службовими особами, можна віднести такі: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364–1 КК); перевищення

влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365–2 КК); службове підроблення (ст. 366 КК); декларування недостовірної інформації (ст. 366–1 КК); службова недбалість (ст. 367 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); незаконне збагачення (ст. 368–2 КК); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368–3 КК); підкуп особи, яка надає публічні послуги (368–4 КК); провокація підкупу (ст. 370 КК). У КК України зазначені склади злочину, безпосереднім об'єктом посягання яких не є встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень, проте суб'єктом цих злочинів є службова особа, отже, ці суспільно небезпечні діяння можна віднести до злочинів, скоєних службовими особами. До цих злочинів варто віднести такі: порушення недоторканності житла (ч. 2 ст. 162 КК); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ч. 2 ст. 205–1 КК); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК); перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК); завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); примушування давати показання (ст. 373 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК), та інші [3].

Криміналістична характеристика злочинів, вчинених службовими особами, яка містить систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду злочинів, складається з таких елементів: спосіб злочину, місце й обстановка, час вчинення злочину, знаряддя і засоби, предмет злочинного посягання, особа потерпілого, особа злочинця, типові сліди злочину.

Спосіб злочину треба розуміти як образ дій злочинця, що виражається в системі операцій і прийомів. Структуру способу злочину становлять: спосіб готування до злочину, спосіб його

безпосереднього вчинення і спосіб приховування [4, с. 327–328].

Підготовка до вчинення злочину службовою особою залежить від того, яке саме суспільно небезпечне діяння має намір скоїти суб'єкт злочину. Відповідно до зазначеного критерію, службова особа під час підготовки може вчиняти такі дії, як: дослідження нормативно-правових актів та (або) установчих документів, які регламентують її діяльність; вибір предмета посягання; створення суб'єкта господарювання; здійснення певних правочинів; підроблення документації; отримання правознавчої консультації з питань вчинення і приховування злочину; формування складу злочинної групи і розподіл функцій між її учасниками; налагодження корумпованих зв'язків; моделювання і планування способів реалізації злочинного умислу; визначення способів маскування вчинення злочину; підбір необхідних знарядь (наприклад, форменого одягу, службових посвідчень, бланків документів, грошових коштів, транспортних засобів, певного устаткування); збирання необхідної інформації; підшукування способів легалізації незаконно отриманої вигоди [5, с. 7].

Спосіб вчинення службового злочин залежить від таких критеріїв: сфери відносин, на які посягає діяння (службові особи публічного права вчиняють злочин із використанням способів, пов'язаних зі службовим становищем, а службові особи юридичних осіб приватного права – з використанням владних повноважень); різновиду служби, у сфері якої вчиняється злочин (державна службова діяльність, службова діяльність у державних і муніципальних закладах, службова діяльність в органах громадських і релігійних організацій, службова діяльність у приватних організаціях); масштабу злочинного діяння (можна виділити способи окремих (конкретних) злочинів і злочинні технології у сфері службової діяльності). Незважаючи на відмінності способів скоєння злочинів службовими особами залежно від критеріїв, можна визначити загальні способи вчинення злочинів даного виду, як-от: документальна фальсифікація; зловживання впливом чи службовим становищем (дача незаконних розпоряджень підлеглим по службі чи роботі особам щодо вчинення або не вчинення якихось дій в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб; неправомірне сприяння особам у здійсненні ними господарської діяльності або отриманні пільг; незаконне надання переваг окремим особам тощо); протиправне використання службовою особою можливостей, пов'язаних з її службовими повноваженнями; самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи; розкрадання майна (неправомірне заволодіння або інше нецільове використання майна державною посадовою особою;

неправомірне заволодіння майном у приватному секторі); заволодіння обманним шляхом якимось майном із використанням авторитетності займаної посади; підкуп (національних державних посадових осіб; іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; у приватному секторі); вимагання, отримання неправомірної вигоди; невиконання чи неналежне виконання своїх функцій (приховування працівниками правоохоронних чи контролюючих органів виявлених ними правопорушень; умисне затягування перевірок; непроведення необхідних перевірок; ненадання чи несвоєчасне надання звітної документації) тощо [6, с. 2–4].

Приховування злочину можна визначити як діяльність, спрямовану на перешкоджання розслідуванню шляхом приховання, знищення, маскуванню чи фальсифікації слідів злочину, злочинця, а також засобів і знарядь учинення злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом [8, с. 1]. Беручи до уваги велику кількість різновидів злочинів, вчених службовими особами, можна виокремити такі способи їх приховування: підроблення в документах або виготовлення нових про прийом на роботу, організацію нових посадових структур; виправлення дат, підроблення підписів у документах, які фіксують відкриття приватних підприємств; підготовка неправомірних управлінських рішень; поширення відомостей про сувору дисципліну й невідкритість окремих чиновників установи з метою створення маскувальної «ширми» [7, с. 7]; використання посередників; знищення (фальсифікація) слідів злочину; організація неправдивого алібі; оформлення фіктивних договорів; оформлення предмета неправомірної вигоди як офіційної виплати, виграшу, благодійного внеску; знищення або підроблення документів, виготовлення нових; знищення матеріальних слідів злочинних дій; звільнення з установи, перехід на іншу посаду; примушування свідків і потерпілих до відмови від наданих показань або їх зміни на вигідні для злочинця; знищення наявних документів, предметів, які можуть містити ознаки вчиненого службового злочину; переховування від органів розслідування злочину; відмова від давання показань, давання завідомо неправдивих показань, зокрема наведення неправдивого алібі; симуляція психічного розладу або іншого захворювання; вплив на особу, яка проводить розслідування, за допомогою корумпованих зв'язків в органах влади й управління, у правоохоронних структурах; спроба підкупу слідчого; створення перешкод проведенню розслідування тощо [8, с. 4–5].

Місцем скоєння суспільно небезпечних діянь, вчинених службовими особами, відповідно до кримінологічних досліджень, здебільшого є місця служби або виконання службовою особою її службових повноважень [9, с. 119]. За місцем

діяльності злочини, що розглядаються, можуть вчинятися в: а) органах державної влади й органах місцевого самоврядування (32%); б) державних і муніципальних закладах (33,8%); в) органах громадських і релігійних організацій (2,4%); г) приватних організаціях (як комерційних, так і некомерційних структур) (31,8%) [5, с. 4]. Обстановка вчинення службових злочинів як частина матеріального середовища, що включає ділянку території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки, взаємовідносини між ними, характеризується безконтрольністю службових осіб; наявністю бюрократизму і документарної тяганини; створенням умов неможливості вирішення того чи іншого питання; наявністю кругової поруки [4, с. 421]; авторитетністю органів, в яких працює службова особа; можливістю впливати на вирішення окремих питань, ухвалення рішень на користь собі або третім особам; недосконалістю і заплутаністю системи нормативно-правових актів, що регулюють процес реалізації службовою особою її повноважень.

Після вивчення матеріалів кримінальних проваджень можна дійти висновку, що часом вчинення службових злочинів зазвичай є години роботи відповідних установ, підприємств і організацій, тобто здебільшого злочини даного виду вчиняються із 7:00 до 17:00. Але вчинення таких злочинів, як зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, може спостерігатися в більш пізній час [9, с. 120].

Засобами вчинення злочину називають предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем під час скоєння суспільно небезпечного діяння. Засоби поділяються на знаряддя й інші засоби вчинення кримінального правопорушення. Критерієм розмежування знаряддя і засобу вчинення злочину із криміналістичного погляду є з'ясування, чи використовувався предмет безпосередньо під час скоєння злочину? Якщо предмет використовувався безпосередньо під час скоєння діяння, то він буде знаряддям вчинення злочину, якщо ж під час виконання інших дій, пов'язаних зі злочинном, – засобом [4, с. 331]. Знаряддя – це предмети, застосуванням яких особа фізично впливає на матеріальні об'єкти (наприклад, під час перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу засобом злочину можуть бути: спеціальні засоби, табельна вогнепальна зброя, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо). До засобів вчинення злочину (засоби у вузькому значенні слова) можна віднести: підроблені документи, формений одяг, фальшиві печатки тощо [10].

Предметом злочинного посягання є речі матеріального світу, впливом на які особа посягає на ті чи інші суспільні відносини [4, с. 331]. Осо-

бливість визначення предмета злочинів, скоєних службовими особами, полягає в тому, що він залежить від суспільних відносин, окрім службових, на які посягає конкретний злочин. Можна виділити загальні предмети службових злочинів, як-от: кошти, цінні папери, майно (рухоме і нерухоме), право на майно, переваги та пільги, послуги матеріального характеру, нематеріальні блага, документи, культурні цінності тощо [5, с. 2–3].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [11]. Відповідно до кримінологічних даних, 95% осіб, що постраждали від службових злочинів, своєчасно не повідомляли про їх скоєння [9]. Як наслідок, даний вид злочинів є одним із найбільш латентних. Іноді, наприклад, під час прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, особа потерпілого зацікавлена в настанні для себе чи третіх осіб певних наслідків. Також варто звернути увагу на те, що після вчинення суспільно небезпечного діяння службовою особою жертва може не заявити до відповідних правоохоронних органів про факт вчинення злочину, через авторитет злочинця, його службове становище чи орган, в якому він працює.

Особою злочинця є службова особа. Відповідно до положень КК України, це особа, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймає в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [3]. Також варто виділити такі ознаки особи злочинця, як: вік (зазвичай від 29 до 59 років); стать (здебільшого чоловіча); відсутність судимості; наявність повної вищої освіти; зневажливе ставлення до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність службової особи; бажання отримати неправомірну вигоду; відсутність поваги до інтересів служби й органу, в якому працює службова особа; бажання отримати користь від займаної посади.

Сліди злочину – це будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок учинення в ньому злочину

[4, с. 332]. Залежно від способу утворення можна виділити два види слідів: матеріальні й ідеальні [5, с. 9]. До матеріальних, тобто таких, які відображаються на предметах об'єктивної дійсності, можна віднести такі, як: документи (незаконні розпорядження, рішення, накази); засоби підрозбилення документів; транспортні засоби; наркотичні і психотропні засоби; кошти й інше майно; вогнепальна зброя; сліди на електронних, магнітних носіях; сліди людини й інші. До ідеальних, тобто тих, які відображаються у свідомості та пам'яті особи, можна віднести процедуру прийняття на службу, її проходження та припинення, процедуру документообігу, порядок укладання договорів та інше [5, с. 9].

Злочини, що вчиняються службовою особою, поширені на території України. Визначення ефективної методики розслідування даного виду злочинів як системи наукових положень і розроблених на їхній основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування, запобігання окремим видам злочинів, для боротьби та протидії злочинам у сфері службової діяльності є необхідністю для сучасної правової дійсності.

Криміналістична характеристика злочинів, вчинених службовими особами, є одним зі складових елементів криміналістичної методики розслідування даного виду злочинів. Складність її визначення полягає в тому, що, відповідно до положень КК України, є великий перелік злочинів, суб'єктом яких є службова особа. Тому створення загальної для даного виду суспільно небезпечних діянь криміналістичної характеристики потребує аналізу праць науковців, що досліджують окремі злочини.

Криміналістична характеристика злочинів, скоєних службовими особами, має практичне значення під час розслідування компетентними органами даного виду злочинів, оскільки може надати інформацію щодо типових ознак злочину, допомогти визначити вектор розслідування.

Вважаємо, що для вдосконалення механізмів запобігання злочинам, що вчиняються службовими особами, і боротьби з такими діяннями варто детально дослідити та систематизувати елементи криміналістичної методики розслідування даного виду злочинів.

Література

1. Статистика злочинності в Україні за 2017 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/16/infografika/suspilstvo/zlochynnist-ukrayini-statystykamynulyj-rik>.
2. Злочини у сфері службової діяльності. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lec/T18/T18_P1.html.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № № 25–26. Ст. 131.

4. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2010. 496 с.

5. Пчеліна О. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 9. С. 176–182.

6. Пчеліна О. В. Способи вчинення злочинів у сфері службової діяльності. Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: zborník príspevkov z medzinárodnej vedecko-praktickej konferencie. 10–11 marca 2017. Sládkovičovo, Slovenská republika: Vysoká škola Danubius, Fakulta práva Janka Jesenského, 2017. С. 249–252.

7. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2005. 16 с.

8. Чичиркіна С. П. Способи приховування злочинів у сфері службової діяльності. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 1 (1). С. 151–158.

9. Задорожний А. А. Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 3. С. 111–121.

10. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Загальна частина. 2 вид., переробл. і допов. К.: Юрінком-Інтер, 2005. 480 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № № 9–10. С. 474. Ст. 88.

Анотація

Мусієнко О. Л., Григоренко А. О. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених службовими особами. – Стаття.

Стаття присвячена визначенню особливостей криміналістичної характеристики злочинів, скоєних службовими особами. Проаналізовано та систематизовано типові ознаки окремих злочинів, вчинених службовими особами. Досліджено й охарактеризовано кожний елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, вчинених службовими особами, криміналістична методика розслідування службових злочинів, спосіб злочину, засіб злочину, предмет злочинного посягання.

Аннотация

Мусиенко О. Л., Григоренко А. А. Особенности криминалистической характеристики преступлений, совершенных должностными лицами. – Статья.

Статья посвящена определению особенностей криминалистической характеристики преступлений, совершенных должностными лицами. Проанализированы и систематизированы типичные признаки отдельных преступлений, совершенных должностными лицами. Исследован и охарактеризован каждый элемент криминалистической характеристики преступлений данного вида.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, совершенных должностными лицами, криминалистическая методика расследования должностных преступлений, способ преступления, средство преступления, предмет преступного посягательства.

Summary

Musienko O. L., Hryhorenko A. A. Features of criminalistic characteristic of crimes, committed by officials. – Article.

The article is devoted to the definition of features of criminalistic characteristics of crimes, committed by officials. The typical features of certain specific crimes, committed by officials were analyzed and systematized. The article examines and characterizes each element of the criminalistic characteristics of this type of crimes.

Key words: criminalistic characteristic of crimes committed by officials, criminalistic method of investigation of officials' crimes, method of crime, instrument of crime, subject of criminal offense.